

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

2
0
2
4

No 9

- 08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
- 08.00.02 Makroiqtisodiyot
- 08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
- 08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
- 08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
- 08.00.06 Ekonometrika va statistika
- 08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
- 08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
- 08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
- 08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
- 08.00.11 Marketing
- 08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
- 08.00.13 Menejment
- 08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
- 08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
- 08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
- 08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

74-91 xalqaro daraja
ISSN: 2992-8982

Bosh muharrir:
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

*Elektron nashr. 274 sahifa.
E'lon qilishga 2024-yil 7-sentyabrda ruxsat etildi.*

Bosh muharrir o'rinbosari:
Karimov Norboy G'aniyevich

Muharrir:
Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi
Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, t.f.d., prof., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri
Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, i.f.d., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri o'rinbosari
Axmedov Durbek Kudratillayevich, i.f.d., prof., O'zR Oliy Majlisi qonunchilik palatasi deputati
Axmedov Sayfullo Normatovich, i.f.n., professor, MIM akademiyasi rektori
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, i.f.d., prof., TDIU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, i.f.d., prof., Navoiy davlat pedagogika instituti rektori
Siddiqova Sadoqat G'afforovna, p.f.f.d., (PhD), Buxoro muhandislik-texnologiya instituti rektori
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof., TDIU Hududiy ta'lim muassasalari va markazlar bo'yicha prorektor v.b.
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, i.f.d., TDIUprofessor
Samadov Asqarjon Nishonovich, i.f.n., TDIU professori
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, t.f.d., Rossiya xalqlar do'stligi universiteti professori
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, i.f.d., prof., Xalqaro "Nordik" universiteti rektori
Axmedov Ikrom Akramovich, i.f.d., TSUE professori
Foziljonov Ibrohimjon Sotvoldixo'ja o'g'li, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Utayev Uktam Choriyevich, O'zR Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari
Ochilov Farxod, O'zR Bosh prokuraturasi IJQKD boshlig'i
Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, i.f.d., TDIU professori
Musayeva Shoirazimovna, SamDu IS instituti professori
Cham Tat Huei, (PhD) USCI universiteti professori, Malayziya
Axmedov Javohir Jamolovich, i.f.f.d.,(PhD) "El-yurt umidi" jamg'armasi ijrochi direktori o'rinbosari
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, t.f.f.d.,(PhD) TAQU katta o'qituvchisi
Djudi Smetana, p.f.n., Pittsburg davlat universiteti dosenti, Pittsburgh, Kansas, AQSH
Krissi Lyuis, p.f.n., Pittsburg davlat universiteti dosenti, Pittsburgh, Kansas, AQSH
Ali Konak (Али Кўнак), i.f.d., prof., Karabuk universiteti dosenti, Turkiya
Glazova Marina Viktorovna, i.f.n., "LUKOIL-Energoservis" Kompaniyasi iqtisodchisi, Moskva.
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, i.f.f.d., (PhD) TDIU dotsenti
Sevil Piriyeva Karaman, PhD, Turkiya Anqara universiteti doktoranti
Mirzaliyev Sanjar Maxamatjon o'g'li, TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Editorial board:

Salimov Oqil Umrzokovich, Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan

Abdurakhmanov Kalandar Khodjaevich, Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan

Rae Kwon Chung, honorary professor of TSUE, Nobel laureate, South Korea,

Osman Mesten, member of the Turkish Parliament, head of the Turkey-Uzbekistan Friendship Society

Sharipov Kongratbay Avezimbetovich, DSc, Prof., Minister of Higher Education, Science and Innovation of the Republic of Uzbekistan

Buzrukkhanov Sarvarkhan Munavvarkhanovich, DSc, Deputy Minister of Higher Education, Science and Innovation of the Republic of Uzbekistan

Akhmedov Durbek Kudratillayevich, DSc, Prof., Deputy of the Legislative Chamber of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan

Akhmedov Sayfullo Normatovich CSc, Prof., Rector of Academy of Labor and Social Relations

Abdurakhmanova Gulnora Kalandarovna, DSc, Prof., TSUE Vice-Rector for Scientific Affairs and Innovation

Kalonov Mukhiddin Bakhritdinovich, DSc, Prof., Rector of the Navoi State Pedagogical Institute

Siddikova Sadokat Ghaforovna, PhD, Rector of the Bukhara Institute of Engineering and Technology

Khudoykulov Sadirdin Karimovich, DSc, Prof., acting Vice-rector for regional educational institutions and centers of TSUE

Yuldashev Mutallib Ibragimovich, DSc, Prof., of TSUE

Samadov Askarjon Nishonovich, CSc, Prof., of TSUE

Slizovsky Dimitriy Yegorovich, DSc, Prof., of the People's Friendship University of Russia

Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, DSc, Prof., Rector of International "Nordic" University

Akhmedov Ikrom Akramovich, DSc, Prof., of TSUE

Foziljonov Ibrohimjon Sotvoldixo'ja ugli, DSc, Prof., of TSUE

Utayev Uktam Choriyeovich, Deputy Head of the DGPO of the Republic of Uzbekistan

Ochilov Farkhod, Head of the DCECGPO of the Republic of Uzbekistan

Eshtayev Alisher Abduganievich, DSc, Prof., of TSUE

Shoira Azimovna Musaeva, professor of SamDu IS Institute

Cham Tat Huei, PhD, professor at USCI University, Malaysia

Akhmedov Javokhir Jamolovich, PhD, deputy of executive director of the "El-yurt umidi" fund

Tokhirov Jaloliddin Ochil ugli, PhD, Senior Lecturer at Tashkent University of Architecture and Construction

Judy Smetana CSc, Associate Professor, Pittsburgh State University, Pittsburgh, Kansas, USA

Chrissy Lewis CSc, Associate Professor, Pittsburgh State University, Pittsburgh, Kansas, USA

Ali Konak DSc, Prof., Associate Professor of Karabuk University, Turkey

Glazova Marina Viktorovna, CSc, economist at LUKOIL-Energoservis Company, Moscow.

Nosirova Nargiza Jamoliddin kizi, associate professor of TSUE

Sevil Piriyea Karaman, PhD, doctoral student at Ankara University, Turkey

Mirzaliyev Sanjar Makhamatjon ugli, independent researcher of TSUE

Ekspertlar kengashi:

Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Po'latov Baxtiyor Alimovich, t.f.d., profesor

Aliyev Bekdavlat Aliyevich, f.f.d., TDIU professori

Isakov Janabay Yakubbayevich, i.f.d., TDIU professori

Xalikov Suyun Ravshanovich, i. f. n., TDAU dotsenti

Rustamov Ilhomiddin, f.f.n., Farg'ona davlat universiteti dotsenti

Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, i.f.d, TDIU dotsenti

Kamilova Iroda Xusniddinovna, i.f.f.d., TDIU dotsenti

G'afurov Doniyor Orifovich, p.f.f.d., (PhD)

Fayziyev Oybek Raximovich, i.f.f.d. (PhD), Alfraganus universiteti dotsenti

Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti

Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, i.f.d., TMI dotsenti

Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, TDIU katta o'qituvchisi

Babayeva Zuhra Yuldashevna, TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ

Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zR Tabiat resurslari vazirligi, O'zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

Jurnalning ilmiyligi:

“Yashil” iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali

O'zbekiston Respublikasi
Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar
vazirligi huzuridagi Oliy
attestatsiya komissiyasi
rayosatining
2023-yil 1-apreldagi 336/3-
sonli qarori bilan ro'yxatdan
o'tkazilgan.

MUNDARIJA

Tijorat banklari kredit portfelini boshqarishning bozor mexanizmlari va ularni joriy etishdagi muammolar	21
Yusupov Shoxzod Maxmatmurodovich	
Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish davrlari ekonometrik modelini yaratish masalalari	24
Abdullayev Farxod Ozodovich	
Marketing yondashuvi asosida Sirdaryo viloyatining investitsion salohiyatini baholash usullari	35
Xolmurotova Diyoraxon Ibragimovna	
Bevosita soliqlar ma'muriyatchiligi	41
Idirisov Alisher Otajonovich	
Soliq nazorati va transfert narxni belgilashda soliq nazoratini tashkil etishning xorij tajribalari	46
Abdiev Jaxongir Ibragimovich	
Soliq siyosati va strategiyasining ilmiy-nazariy tahlili	53
Djumaniyazov Marks Quranbaevich	
Pestel tahlili – muvaffaqiyatli investitsiya qarorlarini qabul qilish asosi	60
Shaislamova Nargiza Kabilovna	
Tijorat banklari tomonidan biznes loyihalarni moliyaviy qo'llab-quvvatlashning o'ziga xos xususiyatlari	67
Asrorov Azizbek Isomiddin o'g'li	
The significance, problems and solutions of the green economy in the New Uzbekistan economy	74
Sattorova Mehriniso, Ibragimova Gulchehra Tohirovna	
O'zbekistonda kichik va o'rta biznesni soliqqa tortishning joriy qilinishi va rivojlanish tendensiyasi	79
Otamuradov Nuriddin Najmiddinovich	
Korporativ boshqaruvni innovasion rivojlantirishda raqamli texnologiyalardan foydalanishning nazariy asoslari	87
Xalmuradov Elmurod Dilmuradovich	
Международный опыт стимулирования инновационной деятельности	93
Абдиуалиева Гулзада Азатовна	
How does foreign direct investment promote economic growth?	98
O'tkirova Bonu Azamat kizi	
Mintaqalarni barqaror rivojlantirishning konseptual asoslari va ular evolyutsiyasi	102
Umarov Abduvaxob Tursunovich	
Technological Innovations of Electronic Payment Systems	107
Mirkomil Boboyorov Murodullaevich	
Ta'lim xizmatlari sohasida davlat-xususiy sherikligining rivojlanishida xorij tajribasining o'rni va ahamiyati	115
Imomov Xolmurod Norqul o'g'li	
O'zbekiston iqtisodiyotiga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investisiya va xorijiy kreditlar jalb qilish samaradorligi tahlili	119
Maksudov Abdumalik Xodievich	
Davlat ehtiyojlari uchun tovarlar (ishlar, xizmatlar) xarid qilishni takomillashtirish	124
G'ofurov Temur Baxrom o'g'li	
Mamlakatimizda oziq-ovqat sanoatini rivojlanish holati va uning dolzarbligi	129
Turg'unov Muxriddin Mo'ydinjon o'g'li	

Turizmda innovatsiyalarni qo'llash imkoniyatlari.....	133
Po'latov Ma'murjon Murodjon o'g'li	
Davlat budgetining solikli daromadlari tahlili	139
Abduraimova Nigora Radjabovna	
Soliq yuki soliq tizimining qanchalik samarali ekanligini aniqlovchi muhim mezon	143
To'la'kov Ulug'bek Toshmamatovich	
O'zbekiston sanoat korxonalarida xom ashyo resurslaridan samarali foydalanishning hozirgi holati, muammolari va mintaqaviy xususiyatlari (qashqadaryo viloyati misolida)	151
Ochilov Akram Odilovich, Xazratov Sarvar Ibragimovich	
Состояние туристической инфраструктуры Ташкентской области.....	156
Гаппарова Майрамхон Зафар кизи	
Sanoatlashuvning ekologik ta'siri va "yashil" iqtisodiyotga o'tishning asoslari	161
Nosir Maxmudov, Lola Azimova	
Iqtisodiyotni raqamlashtirishda sinergetik ta'sirning nazariy asoslari	167
Maxmudova Zoxida Maqsudali qizi, Normurodov Xusan	
Davlat budjeti xarajatlaridansamarali foydalanishni takomillashtirish.....	173
Sherxon Tuychiyev	
Savdo korxonalarida ta'minot zanjirining asosiy bosqichlari va muammolari.....	177
Ergashev Jahongir Baxodirovich	
Kichik biznes subyektlarining innovatsion loyihalarni moliyalashtirish yo'llari	180
Ergashev Firuz Baxodirovich, Ishturdiev Hasan Abdigapparovich	
Budget tashkilotlarida qurilish-ta'mirlash xarajatlari hisobining asoslari.....	184
Azizova Zilola Lochin qizi	
Xorijiy mamlakatlarda tadbirkorlik subyektlari tomonidan mahallilashtirish asosida mahsulot ishlab chiqarishning o'ziga xos jihatlari	191
Mirzabaev Xusniddin Muxamadjonovich	
Suv ekologiyasining asosiy yo'nalishi va uning fandagi o'rni.....	200
Musayeva Muqaddas Abdurashid qizi	
Анализ прибыли агропромышленности	204
Гафурова Азизахон Фатиховна	
Systematic analysis of briquette mass pressing equipment approach	209
Kobilov Khasan Khalilovich, Sharipova Nazira Rakhmatilloevna	
An Econometric Assessment of the Effects of Fintech on Economic Growth in Developed Countries	213
Anvarkhonov Abdulatifkhon Jamshidkhon ugli	
Raqamli iqtisodiyot rivojida korporativ boshqaruv faoliyatining roli	216
Muxitdinov Ulug'bek Diyarovich	
Значение промышленной сети в развитии деятельности предприятий малого бизнеса.....	221
Кодиров Жавлонбек Нематуллаевич	
Tadbirkorlik kambag'allikni qisqartirishning asosiy yo'nalishi.....	225
Xolmirzayev Abdulxamid Xapizovich	
Kichik biznes subyektlarida mahsulot ishlab chiqarishda innovatsiyani joriy etish masalalari	230
Mirzayev Kobii Nosirjonovich	
Investisiya faoliyatini moliyalashtirish manbalarini rivojlantirish mexanizmlari.....	236
Ismailov Dilshod Anvarjonovich	
Innovation iqtisodiyotni shakllantirish sharoitida sifat menejmentini joriy etishning nazariy-uslubiy masalalari.....	242
Zarina Ashurova	

Social media marketing strategies for small businesses.....	247
Mannonov Shahzod Istam ugli	
Xalqaro shartnomalar qoidalarini qo'llashning xalqaro va milliy uslubiy tamoyillarining o'zaro ta'siri	250
Rajapov Shuxrat Zaripbaevich	
Neft-gaz, yoqilg'i energetika sanoati sohasidagi yirik soliq to'lovchilarda soliq nazoratini samarali tashkil etish va takomillashtirish masalalari	258
Abdullaev Shuxrat Sultanbaevich	
Суть и значимость инновационных технологий в региональном управлении	266
Муминов Фазлиддин Хусниддин угли	

HUDUDLARNING IJTIMOIIY-IQTISODIY RIVOJLANISH DAVRLARI EKONOMETRIK MODELINI YARATISH MASALALARI

Abdullayev Farxod Ozodovich

Guranch davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish davrlari ekonometrik modelini yaratish va baholash formulalarini tasniflash bo'yicha algoritmi ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: integral, baholash, model, hudud, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, davrlar.

Abstract: This article develops an algorithm for creating an econometric model of the stages of socio-economic development of regions and classifies the evaluation formulas.

Key words: integral, evaluation, model, region, socio-economic development, stages.

Аннотация: В данной статье разработан алгоритм создания эконометрической модели этапов социально-экономического развития регионов и классификации формул оценки.

Ключевые слова: интеграл, оценка, модель, регион, социально-экономическое развитие, этапы.

KIRISH

O'zbekistonda keyingi yillarda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar [1] sharoitida mintaqaviy iqtisodiy siyosatni takomillashtirish hamda hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ekonometrik tahlil qilish masalalari muhim o'rin tutadi. Hududlarda "o'sish nuqtalari"ni aniqlab, qo'shilgan qiymat zanjirini takomillashtirish, xarajatlarni optimallashtirish, mahsulot raqobatbardoshligini ta'minlash hamda sinergiya samarasiga erishish natijasida xalqning turmush darajasi va daromadlarini oshirish mumkin.

ADABIYOTLAR SHARHI

O'zbekistonda ham hududiy iqtisodiyotni rivojlantirish va uni boshqarish, hududlarning iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish masalalari iqtisodchi olimlarning bu boradagi ilmiy qiziqishlari sohasi bo'lib kelmoqda. Jumladan, hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini modellashtirish, mintaqalarni kompleks rivojlantirish, ishlab chiqaruvchi kuchlarni hududiy joylashtirish va boshqarish, mamlakat mintaqalari raqobatdoshligini oshirishning metodologik asoslarini takomillashtirish singari masalalar O'zbekistonlik iqtisodchi olimlardan S.S. G'ulomov [2], T.M. Axmedov [5], A.M. Sodiqov [3], A.M. Qodirov, Sh.H. Nazarov [8], B. Ro'zmetov [4], Sh.B. Imomov [6], P.Z. Xashimov, F.T. Egamberdiyev, A.A. Qayumov [7], A.J. Siddiqov [9], I.O. Yakubov va boshqalarning ilmiy izlanishlarida keng o'rin olgan.

Biroq yuqorida qayd etilgan ilmiy tadqiqotlarning aksariyati bevosita mintaqalarni umumijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish va ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirish masalalariga bag'ishlangan bo'lib, hududlarni rivojlantirishning zamonaviy ekonometrik modellar yordamida tadqiq etish masalalari o'rganilmagan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Rivojlanishning ilg'or davrlarini modellashtirish jarayonini ishlab chiqish vazifasini bir qancha bosqichlarga bo'lish mumkin:

1-bosqich. Iqtisodiy va davriy rivojlanish tendensiyalariga ta'sir etuvchi ko'rsatkichlarning statistik axborot bazasini shakllantirib, shu asosda ko'rsatkichlarni ular tarkibining bir xilligi va iqtisodiy tizimning siklik tebranishlariga ta'siri bo'yicha guruhlariga bo'lish jarayonini amalga oshirish.

2-bosqich. Tizimning umumiy iqtisodiy tendensiyasiga (YAIM, IPP) nisbatan ularning ilg'or rivojlanish darajasi va predmeti bo'yicha aniqlangan ko'rsatkichlar tizimini baholash va ko'rib chiqish. O'rganilayotgan sikl ko'lamiga qarab omillar tarkibini tanlash va aniqlash konsepsiyasini ishlab chiqish.

3-bosqich. Guruhlangan ko'rsatkichlarning yig'ma qiymatlarini aniqlash – tadbirkorlik subyektlari iqtisodiy faoliyatining integral ko'rsatkichi qiymatini belgilovchi subindekslar.

Baholash obyektlarining xo'jalik faoliyati monitoringi indekslar tizimi yordamida amalga oshiriladi, bu nafaqat turli obyektlarning iqtisodiy faollik darajasini miqdoriy baholash va taqqoslash imkonini beradi, balki iqtisodiyotdagi siklik tebranishlarni "hosil qiluvchi" ijtimoiy-iqtisodiy siljishlarni tashxislash jarayonidagi modeli ular bilan bog'liq bo'lgan omillarning ahamiyatini izohlash uchun ham ishlatilishi mumkin.

Yuqoridagi nazariya indeksning an'anaviy konsepsiyasini ko'rib chiqadi. Bizning holatda, shuningdek, xulosa yoki umumlashtiruvchi indeksning ta'rifini jalb qilish kerak.

Yig'ma (integral) indeks deganda biz bir qator statistik ko'rsatkichlarning nisbiy qiymatlari kombinatsiyasi asosida hisoblangan murakkab ko'rsatkichni tushunamiz. Umumlashtiruvchi indeksdagi har bir komponent o'z vazniga ega bo'lishi kerak.

Yig'ma (integral) yetakchi indeksni hisoblash uchun tarkibiy qismlarning umumiy sonidan, asosan, kichik indekslar bo'lgan kattalashtirilgan komponentlarni ajratish kerak. Umumlashtirilgan yoki umumlashtirilgan indeksni hisoblashning umume'tirof etilgan metodologiyasiga ko'ra, agar hisoblangan ko'rsatkich bir nechta ko'rsatkichlarni o'z ichiga olgan bo'lsa, u oraliq ko'rsatkichlar yig'indisi vaznga ko'paytiriladi: (3.1.1)

$$I_k = \sum_{j=1}^m R_j \hat{E}_j, \quad (3.1.1)$$

I_k - i -yildagi k -komponentning qiymati I_k ,

R_j - i -yildagi j -ko'rsatkichning qiymati R_j ;

$\hat{E}_j$ - j -ko'rsatkichning koeffitsiyent hajmi.

Bajarilishi kerak bo'lgan asosiy shart – bu og'irlik koeffitsiyentlarining yig'indisi birligining tengligidir.

Baholash obyektlarining ilg'or rivojlanishining yig'ma indeksini hisoblashda foydalaniladigan ko'rsatkichlar va ularni tashkil etuvchi ko'rsatkichlarni tanlash korxonalar, tashkilotlar, shahar tumanlari umuman respublika tomonidan olib boriladigan siyosat bilan belgilanadi va vaqt o'tishi bilan faoliyat ustuvorliklariga muvofiq ham o'zgarishi mumkin.

Bizning tadqiqotimizda yig'ma ko'rsatkichlar tarkibi turli bozor va institutsional asosga ega (pul, real, institutsional-madaniy), lekin iqtisodiy agentlarning kutish modeli shakllanishiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadigan omillarni tanlash va modelga kiritishning yuqoridagi mantiqi bilan belgilanadi.

Iqtisodiy va matematik modelashtirishga asoslangan baholash natijalariga ko'ra, tadbirkorlik subyektlarining kutishlari va mos keladigan xatti-harakatlariga yetakchi ta'sir ko'rsatadigan yettita asosiy omillar guruhi aniqlandi.

Birinci guruh hududning demografik tarkibidagi o'zgarishlarni tavsiflovchi omillarni o'z ichiga oldi va Shahar rivojlanishi indeksini (URDI - Urban Development Index) tashkil etdi.

Ikkinchi guruh omillari Inson kapitali indeksini (HCI - Human Capital Index) tashkil etdi. Ishlab chiqarish va resurs indeksiga milliy iqtisodiyotning shakllanayotgan resurs va ishlab chiqarish bazasining miqdoriy va sifat xususiyatlarini aks ettiruvchi omillar, masalan, inventar, transport vositalarining aylanmasi, konchilik va boshqalar kiradi. Bu indeks Ishlab chiqarish va resurslar indeksi (PRI - Production and Resource Index) deb ataladi.

Uchinchi guruh omillari tizimning institutsional va madaniy rivojlanishi sifatining yig'ma indeksini aniqlashga qaratilgan bo'lib, ijtimoiy infratuzilmaning rivojlanish darajasini baholovchi ko'rsatkichlarni o'z ichiga olgan tegishli ko'rsatkichlar to'plamini o'z ichiga oladi. Bu indeks Institutsional va madaniy rivojlanish indeksi (ICDI - Institutional and Cultural Development Index), deb ataladi.

To'rtinchi guruh omillari esa rivojlanish modelining iqtisodiy va ekologik barqarorligini aniqlovchi indikatorlarni o'z ichiga oladi. Bu indeks Barqarorlik indeksi (SI - Sustainability Index) deb nomlanadi.

Beshinchi guruh omillari xo'jalik yurituvchi subyektlarning iqtisodiy faollik indeksini tashkil etdi va iqtisodiy faollik indeksini aniqladi (I_5). U pul daromadlari, asosiy kapitalga investitsiyalar, iste'mol narxlari indeksi va boshqalar kabi ko'rsatkichlarni o'z ichiga oladi.

Oltinchi guruh omillari tadqiqot salohiyati indeksini tashkil etdi. U iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishining ichki zaxirasini tavsiflaydi (I_6).

Yettinchi guruh omillari kapital o'zgarishi indeksini (I_7) belgilaydi, bu kapital qiymatining narx indekslarining o'zgarishi va tuzatishlariga umumiy iqtisodiy tendensiyalarning munosabatini ko'rsatadi.

Barcha tanlangan komponentlar zanjirli yillik o'sish sur'atlari shaklida taqdim etilgan (agar omil pul bilan ifodalangan bo'lsa, taqqoslanadigan narxlarda). Bu modelga jalb qilingan omillarning yagona o'lchamini saqlab qolish uchun zarur, chunki aks holda yig'ma indeksni hisoblash imkonsiz bo'ladi.

4-bosqich. Subindekslarning tortish koeffitsiyentlarini aniqlash metodikasini tanlash, asoslash va sinovdan o'tkazish.

Umumlashtirilgan statistik ko'rsatkichlarni olishda har doim og'irlik koeffitsiyentlarining qiymatlarini aniqlash uchun tegishli usulni tanlash zarurati tug'iladi ($\hat{E}_j$). Ko'rsatkichlarni to'g'ri qilish muammosini hal qilishning bir nechta asosiy yondashuvlari – yig'ma indeksning tarkibiy qismlari mavjud. Shunday qilib, ushbu sohadagi tadqiqotlarning muhim qismi tarkibiy qismlarni o'rganish namunalaridan olingan ekspert baholari bilan aniqlangan muhimlik darajasiga ko'ra tartiblashni o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, ushbu yondashuv, birinchi navbatda, ekspert hamjamiyatlarini (birliklarni) tanlash tamoyillari, olingan baholarning ishonchligini baholash metodologiyasi va boshqalar bilan bog'liq bo'lgan bir qator mumkin bo'lgan muammolar bilan bog'liqligini hisobga olish kerak.

Shuningdek, og'irlik koeffitsiyentlarining qiymatlari tortish koeffitsiyentlarining yig'indisi birga teng bo'lgan holda tekis mezonini maksimal darajada oshirishni o'z ichiga olgan matematik dasturlash muammosini hal qilish orqali aniqlash mumkin.[10]

Shuningdek, qiymat koeffitsiyentlarini tanlash o'zaro bog'lash va omil tahlili asosida amalga oshirilishi mumkin, bu esa yakuniy indeksning majburiy elementi bo'lgan aniq ko'rsatkich hamda sanoat ishlab chiqarishi o'rtasidagi munosabatlarning yaqinligini baholash imkonini beradi. Ushbu metodologik yondashuv juda oddiy va ishonchli hisoblanadi.

Og'irlik koeffitsiyentlarini aniqlashning eng uslubiy "ilg'or" usuli taksonomik usuldir. U ko'p o'lchovli fazoning nuqtalari orasidagi masofani aniqlashga asoslanadi, uning o'lchami modelda ishtirok etuvchi omillar soni bilan belgilanadi. Omillar orasidagi masofa quyidagi formula bilan aniqlanadi:

$$a_{rs} = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m |b_{ir} - b_{is}|, \quad r, s = \overline{1, n},$$

a_{rs} - omillar orasidagi masofasi r va s .

Omillar orasidagi masofalar matritsasining yakuniy shakli quyidagicha bo'ladi:

$$\begin{bmatrix} 0 & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & 0 & & a_{2n} \\ \dots & & 0 & \dots \\ a_{n1} & \dots & & 0 \end{bmatrix}.$$

Masofa matritsasining qiymatlarini aniqlagandan so'ng ikki omil orasidagi maksimal masofani tavsiflovchi keskin masofa hisoblanadi:

$$a_{\text{kritik}} = \max_r \min_s a_{rs}$$

Keyinchalik, har bir xususiyat uchun keskin masofadan oshmaydigan barcha masofalarning yig'indisi quyidagicha:

$$p_j = \sum_{s=1}^m a_{js}, \quad \text{d.a. } a_{js} \leq a_{\text{kritik}}.$$

Bunda, $a_{js} < a_{\text{kritik}}$

$$w_j = \frac{p_j}{\sum_j p_j}.$$

Keyin og'irlik koeffitsiyentlari quyidagi formula bo'yicha hisoblanadi:

5-bosqich. Xo'jalik yurituvchi subyektlar iqtisodiy faolligining yig'ma yetakchi ko'rsatkichining integral qiymatlarini hisoblash (ilg'or rivojlanish integral indeksi).

Iqtisodiy subyektlarning taxminlarini baholovchi yig'ma ko'rsatkichning qiymati hisoblangan ko'rsatkichlar qatoridan yoki subindekslardan iborat. Shunga ko'ra, uning har bir ko'rsatkich komponenti tortiladi.

Formula shaklida SOPni hisoblash quyidagicha:

$$I_i = W_k \cdot I_k + W_{\hat{o}} \cdot I_{\hat{o}} + W_{\hat{d}} \cdot I_{\hat{d}} + W_{\hat{i}} \cdot I_{\hat{i}},$$

I_i - ma'nosi SOP;

i – davr qiymati (hozirgi yil);

I_{1i} – i - yildagi shahar rivojlanishi indeksi;

I_{2i} – i - yildagi inson kapitali indeksi;

I_{3i} – i - yil davomida ishlab chiqarish va resurslarni rivojlantirish indeksi;

I_{4i} – i - institutsional va madaniy rivojlanish ko'rsatkichi i yilda;

I_{5i} – i - yil davomida iqtisodiy faollikning rivojlanish indeksi;

I_{6i} – i - yildagi tadqiqot salohiyati indeksi;

I_{7i} - kapitalning o'zgarishi indeksi;

$W_1, W_2, W_3, W_4, W_5, W_6, W_7$ – tegishli indekslarning vazn koeffitsiyentlari.

Ushbu bosqichni amalga oshirish bizga ilg'or rivojlanish davrlarining miqdoriy va grafik talqinini olish imkonini beradi.

6- bosqich. Iqtisodiy tizimning siklik rivojlanishidagi burilish nuqtalarini aniqlash.

Ilg'or rivojlanishning kompozit indeksini (ADI) yaratishda ishtirok etuvchi o'rganilayotgan omillar to'plamining prognostik xususiyatlarini tahlil qilish uchun rivojlanishda burilish nuqtalari deb ataladigan narsalarni aniqlash jarayoniga – taqqoslangan vaqtni (ADI va YAIM) yoki ilg'or rivojlanishning davriyligiga – alohida e'tibor berish kerak.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, yetakchi indeksning cho'qqilari va pastliklarini aniqlash uchun ko'p o'lchovli optimal-lashtirish usullaridan biri – omilli tahlildan foydalanish mumkin, chunki u dinamik ko'rsatkichlar majmuasidan iborat. Omil tahliliga asoslangan kompleks ko'rsatkichlarni davriylashtirish amaliyotda eng ko'p qo'llaniladi, chunki birinchidan, omilli tahlil usuli yetarlicha rivojlangan, ikkinchidan, bu usul zamonaviy statistik dasturiy paketlarda (masalan, STATISTICA 6.0, SPSS 12.0, STADIA 6.0 va boshqalar) joriy etilgan bo'lib, bu ma'lumotlarni qayta ishlashni osonlashtiradi.

Foydalanilgan adbiyotlar ro'yxati

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси тўғрисида"ги Фармони, 28.01.2022 йилдаги ПФ-60-сон. Манба.
2. Гулямов С.С. Моделирование социально-экономического развития территориально-промышленных комплексов. -Т.: Фан, 1980. - 194 с.
3. Садыков А.М. Основы регионального развития: теория, методология, практика // Монография. Т.: IQTISOD - MOLIYA, 2005. - 280 с.
4. Рузметов Б. Комплексное развитие региона в условиях углубления экономических реформ. Автореф. дис..... докт. экон. наук. –Т.: 1998.
5. Ахмедов Т.М. Регулирование территориальной организации производительных сил и комплексного развития регионов Узбекистана. -Т.: ФАН, 1992.
6. Имамов Ш.Б. Регулирование территориального развития экономики Узбекистана: Автореф. дис...докт. экон. наук. -Т.: 1998.
7. Қайумов А.А., Назарова Х.М., Эгамбердиев Ф.Т., Якубов Ў.Ш. Минтақавий иқтисодиёт. -Т.: Университет, 2004.

8. Назаров Ш.Х. Ўзбекистон минтақалари рақобатдошлигини оширишнинг методологик асосларини такомиллаштириш. Докторлик диссертацияси автореферати. -Т.: 2016. - 5 б.
9. Сиддиқов А.Ж. Иқтисодий ислохотларнинг янги босқичида саноат ишлаб чиқаришнинг минтақавий муаммолари (Қашқадарё вилояти мисолида) кандидатлик диссертацияси автореферати. -Т., 2006; Якубов И.О. Минтақавий иқтисодиёт. -Т.: ТДИУ, 2016.
10. Бородич С.А. Вводный курс эконометрики: Учебное пособие – М.: БГУ, 2000. – 354 с.
11. Ушбу рўйхатда ҳар бир манба тўғри ва талабларга мос равишда берилган.

Jurnal sayti: <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Xondamir Ismoilov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2024. № 9

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

El.Pochta: sq143235@gmail.com

Bot: [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77)

Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77) telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali 03.11.2022-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №566955 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi, 26-uy.

